

FOLKLOR MƏTNLƏRİ

ÖZBEKLERİN RUHLAR VE YARATIKLAR HAKKINDAKİ MİTLERİ

Myths of the Uzbeks about Spirits and Supernatural Creatures

Dilbar Haydarova

Nevai adına Özbek dili ve Edebiyatı Üniversitesi,
Sorumlu yazar: khaydarovadilbar96@gmail.com

I. Myth about Aytam Buva (Saidova Nergiz)

This myth describes how a mirab (irrigation official) wandering near a sacred place called Aytom Buva is taken away by an army of demons, left in the wilderness, and dies just five days later. As a mythological element, the sanctity of the local geography and its protective yet punishing power is emphasized. The central message is that careless behavior in a sacred location leads to encounters with extraordinary beings.

II. Myth about Evil Spirits and Ghosts (Kabulova Gulsanam)

In this myth, the protagonists encounter a strange man late at night near the village of Rovot. The man repeatedly claims that a storm has stranded him and begs for help, even though there is no storm or danger in the area. It later becomes clear that the man is under the influence of spirits or “evil forces.” This myth illustrates how sudden, unreal events are intertwined with reality and are commonly associated with demonic entities in popular belief.

III. Second Myth about Aytam Buva (Odilova Ro‘zixon)

In this second Aytom Buva myth, the narrator hears loud music and commotion near the sacred place, as if a wedding were taking place, though nothing is visible. These mysterious sounds are attributed to mythological beings such as demons and fairies, and they disappear after the narrator recites a prayer. This myth reflects the interplay of fear, religious faith, and ancient mythological memory.

IV. Myth about a Tree (Doniyorov Akbar)

This myth tells of an unkept mulberry tree in the village that is known as the “devil’s tree.” People avoid passing by or attempting to cut it down. Anyone who breaks this unspoken rule suffers severe headaches and physical pain. The tree cult reflects the continuation of ancient Turkic reverence for

nature, especially trees. Perceiving the tree as the dwelling place of evil spirits points to the deep roots of this belief.

V. Myth about Mortu (Haydarova Umrinisa)

This myth introduces a mythical female figure called “Mortucha,” who appears in the form of a tall girl with long hair. She tries to speak with a man, but sensing danger, he grabs her hair and tightly twists it until she begs for release and promises not to harm him or his descendants. After receiving her vow, he lets her go. The character, referred to as Alvasti by the narrator’s father, is widely known as Mortucha. This myth centers on the interaction between humans and terrifying female demons in folklore. Interestingly, it also functions as a social critique—women who are inept at household chores are still referred to as “Mortucha.”

These myths embody themes of fear, belief, sanctity, nature cults, and female demon figures. They both preserve ancient Turkic mythological motifs and shape the cultural and spiritual mindset of contemporary Uzbek society. Each myth revolves around a mystical encounter resolved through human behavior and faith. Core elements across the myths include “memory of local places,” “power of words and prayer,” and “protective and punishing spirits.” The impact of these myths on everyday behavior, spatial perception, and social relations is clearly evident.

Keywords: Uzbek folklore, mystical beings, sacred places, tree cult, female demon figures.

I

AYTAM BUVA HAKKINDAKI MIT

Anlatıcı:

Saidova Nergiz, Fergana bölgesinin Oltarık ilçesi, 56 yaşında

Qishlog'imizda bir mirob bo'lgan ekan. Bir kuni mirob Aytom buva degan aziz joyda suv bo'ylab yurganaka. (Hozir ham bu yerdan suv chiqadi.) Suv bo'ylab tursa, mirob devlarni lashkarlariga duch kelib qolgan ekan. Qorong'i bo'lgani uchun u odamning ko'ziga devlar ot mingan odam qiyofasida ko'ringan ekan. Haligi dev lashkari u insonni jo'radak ergashtirib olib ketaveribdi. Mirobni dasht-u sahroga olib chiqib qo'yibdi. Keyin mirob chanqap, charchap, och qolib ketib hushiga kelib ko'zini ochsa, hech kim yo'q joyga borib qolibdi.

Keyin: "Iy, man Aytom buvamni oldidan o'tgandim. Bir narsa manga yopishdi", - deya kalimasini keltirib, hushiga kelibdi. Keyin uyga qaytibdi. Biroq haligi devlar unga zarar bergan ekan. Mirob besh kungina yashab o'libdi.

II

KÖTÜ İYELER VE HAYALETLER HAKKINDAKİ MIT

Kabulova Gulsanam, Fergana bölgesinin Oltarık ilçesi, 40 yaşında

Jazirama yoz fasli edi. Biz Namangan viloyatidan Toshkent viloyatiga qarindoshimiznikiga to'yga bordik. To'y o'tgandan so'ng qaytishda salqinroq havo bo'ladi deb Namanganga kechroq yo'lga tushdik. Biz qishlog'imizga yetib qolay deganimizda qishlog'imizga yaqin Rovot degan qishloqda vahimali bir voqeaning guvohi bo'ldik.

Rovotda yo'l chetida to'xtab turgan mashina va bir odamni ko'rdik. U tinmay qo'lini ko'tarib, talvasada shu gapni qaytarardi: "To'xtang, to'xtang, yordam beringlar. Olmosga qanchadir kilometr qolganda bo'ron bo'lib ketdi. Mashinamiz bilan qolib ketdik, yordam beringlar. Kuchli bo'ron bo'lyapti",- derdi. Biroq bu payt hech qanday bo'ron, hatto shamol ham bo'lmayotgandi. Qizig'i, bu kishining o'zi ham yozgi kiyimlarda edi. Jazirama yoz kechasi edi. Biz juda qo'rqdik. Avval mashinani to'xtatmoqchi bo'ldik, lekin biror korhol bo'lmasin deb yana yurib ketdik. Uyga kelib bolgan vogeani aytganimizda katta buvilarimiz: "U yerda jin, ajinalar bo'ladi. Balki, o'sha odamni jin chalib qo'ygandir",- dedilar. Shu voqeadan keyin anchagacha qo'rqib yurdim. Va doim shu joydan o'tsam, o'sha voqea esimga keladi.

Bir akrobamizni dūgūnūne gittik. Dūgūnden sonra dōnūş yolunda havanın daha serin olmasını umarak geç saatlerde Namangan'a doğru yola çıktık. Köyümüze ulaşmak üzereyken, köyümüze yakın Rovot köyünde korkunç bir olaya tanık olduk.

Rovot'ta yol kenarına park edilmiş bir araba ve bir adam gördük. Elini kaldırıp panik içinde bunu tekrarlayıp duruyordu: "Dur, dur, yardım et. Olmos'a birkaç kilometre kala bir fırtına çıktı. Arabamızla mahsur kaldık, yardım et. Çok şiddetli bir fırtına geliyor," derdi. Ama o sırada ne fırtına vardı, ne de rüzgar. İlginç olan, bu kişinin kendisinin de yazlık kıyafetler giymiş olmasıydı. Sıcak bir yaz gecesi idi. Çok korktuk. Önce arabayı durdurmak istedik ama daha sonra başımıza bir şey gelmemesi için yürümeye karar verdik. Eve vardığımızda ve onlara olanları anlattığımızda, büyük anneannelerimiz, "Orada kötü iyeler ve hayaletler var. Belki de o kişi bir kötü iye tarafından ele geçirilmişti." dediler. O olaydan sonra uzun süre korktum. Ve her buradan geçtiğimde o olayı hatırlıyorum.

III

AYTAM BUVA HAKKINDAKİ MIT

Odilova Ro'zixon, Fergana bölgesinin Oltarık ilçesi, 40 yaşında

Bizning qishlog'imizda Aytom buva degan aziz joy bor. Shu aziz joyni oldida, katta yo'l bor. Haydovchilar ham bu yerdan o'tib ketayotganida qo'lini duoga ochib o'tmasa, ularga ancha shikast yetadi. Shu yerda biz bog' qilgan edik. Ozgina bir narsa yetmay qolgan edi, man o'sha yerda, Aytom

buvaning oldida qoldim-da, ukam o'sha narsani olgani ketdi. U ketganday keyin qanaqadir shovqin-suron, childirma, surnoy chalgan, dumbir-dumbir ovoz eshitildi. Men hayron bo'ldim. Qo'rqib ketdim. Vahimaga tushdim. Hech qayerda to'y bo'lmayotgandi. Keng dala. Ilgaridan momolarimiz, bobolarimiz bizga aytib yurishgan edi bu yerda devlar, parilarning lashkarlari borligini. Qaysidir paytda aylanib yurishini aytishgandi. Men shu narsaga duch kelganimni sezdim. Darrov kalimamni keltirdim. Kalima keltirganimdan keyin haligi ovozlar yo'qoldi.

Köyümüzde Aytom Buva diyen çok kıymetli bir yer var. Bu kutsal mekanın önünde geniş bir yol var. Taksisler buradan geçerken ellerini açıp dua etmezlerse çok büyük sıkıntılara uğrayacaklardır. Biz buraya ziyarete gelmiştik. Yalnız bir şey eksikti, ben hemen orada, Aytom buva'nın önünde durdum, kardeşim de o şeyi almaya gitti. Orada otururken bir gürültü, bir kargaşalık, bir trompet sesi ve davul sesleri duydum. Şaşırdım. Korkmuştum. Panikledim. Hiçbir yerde düğün yapılmıyordu. Geniş bir alan. Çok eski zamanlardan beri büyükannelerimiz ve büyükbabalarımız bize burada dev ve peri ordularının sürekli dolaştığını anlatırlardı. Sanki ben de bununla karşı karşıyaymışım gibi hissettim. Ben hemen dua okudum. Ben duayı bitirdikten sonra sesler kesildi.

IV

AĞAÇ HAKKINDAKİ MİT

Doniyorov Akbar, Fergana bölgesinin Taskoprük ilçesi, 54 yaşında

Qishlog'imizda bir tut daraxti bor. Qarovsiz, egasi holda qolgan. Yonidan hech kim o'tmaydi, u daraxtga yaqinlashmaydi. Yonidan o'tgan yoki daraxtni kesmoqchi bo'lgan insonlarda juda og'ir bosh og'rig'i va boshqa qaqshatqich og'riqlar paydo bo'ladi. Chunki xalq orasida bu daraxt "shayton daraxti" deb nom olgan. Shu bois hech kim uni kesishga yoki yoniga borishga jazm qilmaydi. Barcha bu biladi va unga yaqinlashmaydi.

Köyümüzde bir adet büyük dut ağacı bulunmaktadır. Bakımsız kalmış, yanından kimse geçmiyor. Çünkü yöre halkı o dut ağacına şeytan dutu diyor. Yanından geçen veya kesmeye çalışan kişilerde şiddetli baş ağrısı meydana gelir ve şiddetli acılar yaşanır.

Bu yola giren mutlaka karşılığını görmelidir. Ve herkes bu duruma alışmış zorunda.

V

MORTU HAKKINDAKİ MİT

Haydarova Umrinisa, Fergana bölgesinin Taskoprük ilçesi, 52 yaşında

Kichkina bolaligimda otam menga shunday voqeani aytib bergan edilar: Bir kuni kechasi bobom Kattaariq daryosi ustidagi ko'priktan o'tayotganlarida uzun bo'yli, sochli bir qiz tushayotganini ko'rib qoldilar. Gap bo'lgan jonzot bobomning gapini bo'lib, turli savollarni berib

turganda, bobom nimanidir sezdi va darrov qizning sochidan ushlab, qo'lida ikki marta burab, mahkam ushlab oldi. Shundan so'ng qiz qiyinchilikka tushib, bobomdan uni qo'yib yuborishini so'radi. Biroq bobomning kuchli qo'llaridan qochib qutulolmaganida qiz: "Meni qo'yib yuborsang, yetti avlodingga yomonlik qilmayman, bolalaringga yomonlik qilmayman", debdi. Bu va'dani olgach, bobom qizni qo'yib yuborishdi. Shundan keyin bobom Alvasti endi nevaralarimga yomonlik qilolmasligini va bu va'dani undan olganligini tez-tez aytib turardi. Otam bu qizni Alvasti deb atagan, lekin biz uni "Mortucha" deb bilamiz. Bugun ham onasi uy ishlarida iqtidori yo'q qizlariga "Mortuchaga o'xshamanglar", deydi.

Ben daha kùçùk bir çocukken babam bana řu hikayeyi anlatmıştı: Bir gece bùyùkbabam Kattaarik Nehri üzerindeki köprüyü geçerken uzun boylu, uzun saçlı bir kız indıgıne tanık olmuştur. Adı geçen yaratık dedemin sözünü kesip çeşitli sorular sorarken dedem bir şey hissetmiş ve hemen kızın saçını yakalayıp elinde iki kez büküp sımsıkı tutmuştur. Bundan sonra kız zorluk içinde kalmış ve dedemden onu bırakmasını istemiş. Ancak dedemin gùçlü ellerinden kurtulamayınca kız şöyle demiş: "Eđer beni bırakırsan, senin yedi soyunu incitmeyeceğim, çocuklarına kötü şeyler yapmayacağım." Dedem bu sözü aldıktan sonra kızı serbest bırakmış. Bundan sonra dedem sık sık Alvasti'nin torunlarıma artık zarar veremeyeceğini ve ondan bu sözü aldığını belirtmiştir. Babam bu kıza Alvasti derdi ama biz onu "Mortuça" olarak biliyoruz. Bugün bile ev işlerinde yeteneği olmayan kızlara annesi, "Mortuça gibi olma" ifaddesini sarfetmektedir.